

**М-р Ана Наумовска Кузманоска**

Факултет за правни науки, Меѓународен Славјански Универзитет  
Република Северна Македонија

## ВИДОВИ ДВОЈНО ДРЖАВЈАНСТВО

**АПСТРАКТ:** До почетокот на 90-тите години на 20 век, двојното државјанство било исклучително ретко. Тоа било спречено од најголем број држави бидејќи се сметало како закана за државниот суверенитет и извор на спротивставени обврски и припадност, а предизвикувало проблеми во односот меѓу државата и граѓанинот кои изгледале непремостливи: двојна обврска да служи во армија, двојно оданочување, двојно гласање, двојно користење на социјалните привилегии.

**КЛУЧНИ ЗБОРОВИ:** државјанство, двојно државјанство, држави, привилегии, граѓанин.

## TYPES OF DUAL CITIZENSHIP

**ABSTRACT:** Until the early 1990s, dual citizenship was extremely rare. It was prevented by most states because it was considered a threat to state sovereignty and a source of conflicting obligations and affiliations, and it caused problems in the relationship between the state and the citizen that seemed insurmountable: double obligation to serve in the army, double taxation, double voting, double use of social privileges.

**KEY WORDS:** citizenship, dual citizenship, states, privileges, citizen

### ВОВЕД

Двојното државјанство најчесто се создавало со комбинација на принципот *ius soli* (принцип на област или место на раѓање) и принцип на *ius sanguinis* (принцип на крвна поврзаност или потекло) во ситуација на движење на населението од една во друга држава. Дете на родители од земја која дава државјанство врз основа на *ius sanguinis* по раѓање во земја каде државјанството се заснова на принципот *ius soli* автоматски има две државјанства. Во овој случај, некои земји побарале откажување од првото државјанство.

И во обид да се избегне двојното државјанство стекнато со брак, државите пропишувале дека жената го губи првобитното државјанство со мажење за странски државјанин, и стекнува државјанство на нејзиниот сопруг, така што нивните деца исто така имале само едно државјанство. Меѓународните документи, исто така, изразиле негодување на државите за двојното државјанство.

Во 1930 година, Лигата на народите објави во Конвенцијата за одредени прашања поврзани со судирот на националните закони дека е „интерес на меѓународната заедница“ земјите-членки да прифатат дека секој човек треба да има државјанство, но само едно државјанство. Дури и по Втората светска војна, двојното државјанство се сметало за спротивно на меѓународниот поредок заснован на националните држави. Меѓународната правна комисија во 1954 година заклучила дека „сите лица имаат право на државјанство, но само едно државјанство“.

Врвот била Конвенцијата на Советот на Европа од 1963 година за намалување на случаите на повеќе државјанства и за воена регрутација во случаи на повеќе државјанства, според која во случај на брак (и деца) на државјани на две земји, лицата мора да ја изберат земјата во кој тие ќе ги исполнат сите свои обврски и нема да се изложуваат на ризик поделени идентитети, нејасни даночни импликации и можни спротивставени воени обврски.

Иако бил прифатен од само девет земји (Австрија, Данска, Франција, Италија, Луксембург, Холандија, Норвешка, СР Германија и Шведска), а уште три (Ирска, Шпанија и Велика Британија) само делот за воената служба, се изразува договор за двојно државјанство. Меѓутоа, на крајот на 20 век, односот кон двојното државјанство се променил од негирање во толеранција и прифаќање, што беше изразено во меѓународното право. Во 1993 година, Советот на Европа додал нов (втор) протокол на Конвенцијата од 1963 година со кој се дозволува двојно државјанство „со цел да се поттикне единството на државјанството во исто семејство“, а во 1997 година ја усвои Европската конвенција за националност, која дава потписник ја наведува слободата да одлучува дали да дозволи двојно државјанство (или ќе побараат од лицето да се откаже од првото државјанство кога ќе стекне ново). Иако не ја прифатиле сите земји потписнички, Конвенцијата сепак помогнала да се отстрани една од главните меѓународни пречки за двојното државјанство во Европа.

Феноменот на двојно државјанство е особено важен за Европската Унија, за нејзината стабилност и демократска структура. Политиките за државјанство во ЕУ обезбедуваат истражувачки материјал за испитување на изворите и формите на феноменот, но и укажуваат на изворите и можностите за надминување на неговиот демократски дефицит. Од 28 земји-членки, само девет од нив (Австрија, Чешка, Данска, Естонија, Летонија, Литванија, Холандија, Германија, Полска) официјално воопшто не дозволуваат двојно државјанство, а меѓу нив има значителни разлики. Има уште поголеми разлики меѓу државите кои го дозволуваат тоа, бидејќи некои го дозволуваат тоа за сите под исти услови, додека други фаворизираат одредени категории, додека на другите им го отежнуваат пристапот до државјанство.

Во контекст на актуелната економска и политичка криза и различните концепции и политики за нејзино решавање, па се до федерализацијата на ЕУ, овие разлики укажуваат на сложеноста на секој политичко-институционален зафат.

Во Македонија, официјално позната како Република Северна Македонија, законодавството дозволува двојно државјанство, што значи дека граѓаните можат да бидат државјани на друга земја освен Македонија и во исто време да го задржат своето македонско државјанство. Во 2004 година, Македонија донесе нов Закон за државјанство, со кој беа воведени позитивни промени во однос на двојното државјанство. Според овој закон, граѓаните на Македонија имаат право да стекнуваат или задржат туѓо државјанство без да го изгубат македонското државјанство.

Важно е да се напомене дека иако македонскиот закон дозволува двојно државјанство, некои земји може да имаат различни правила во врска со тоа. Затоа, граѓаните на Македонија кои се заинтересирани за двојно државјанство треба да се консултираат со владата на соодветната земја како и со органите за македонско државјанство за да се запознаат со условите и процедурите за стекнување на двојно државјанство.

За Република Бугарија, има законодавство што го регулира двојното државјанство. Главниот закон што го регулира ова е Законот за бугарско државјанство. Со овој закон се уредуваат условите и процедурите за стекнување, задржување и одземање на бугарско државјанство, како и прашања поврзани со двојното државјанство.

Според бугарското законодавство, граѓаните на Бугарија можат да стекнат друго државјанство и да го задржат своето бугарско државјанство со исполнување на одредени услови и процедури. Сепак, имајте предвид дека правилата и процедурите за двојно државјанство може да се променат со текот на времето, па затоа е важно да се консултирате со официјални извори или надлежни правни органи за ажурирани информации за законодавството за двојно државјанство во Бугарија.

### **Извори и видови на двојно државјанство**

На почетокот на 21 век се зголемува бројот на двојни државјани, па се пишува за исчезнување на класичното државјанство и за појава на „хибридни државјанства“ кои вклучуваат различни видови: од државно, нерезидентно до „меко државјанство“. Двојното државјанство се толкува како надминување на ограничувањата на националната држава и одлучувачки чекор кон постнационален свет на повеќе идентитети и врски.

Според анализата на Тања Бренстед Сејерсен, дури 115 земји во светот дозволуваат двојно државјанство во некоја форма: од највисоко ниво - дозвола за мнозинството од населението и дозвола преку билатерални договори до најниско ниво: само деца или под посебни услови (бегалци).

Во литературата се споменуваат различни фактори кои го поттикнале растот на двојните државјанства: зголеменото значење на човековите права, кои фаворизирале „попорозни граници“ меѓу жителите и граѓаните и полесно стекнување државјанство, поголема меѓународна правна заштита на правата на лицата, која влијаела на намалување на важноста на дипломатската заштита на граѓаните, намалување на конфликтите меѓу европските држави и опаѓање на улогата на граѓаните во националната безбедност („десекуритизација на граѓаните“ со укинување на воената служба и професионализација на армијата) и со тоа слабеење на врската меѓу државата и граѓаните, зголемување на родовата еднаквост во случај кога државјанството се стекнува со брак со странски државјанин (Декларација на ОН и за елиминација на сите форми на дискриминација на жените од 1979 година), напор на политичките актери да најдат дополнителни извори на мобилизација на политичка и изборна поддршка, како и нови извори на финансирање, но и глобалниот пораст на неолиберализмот и уништувањето на социјалната држава, што ги намалува „трошоците за државјанство“.

Конкретно, се истражува влијанието на меѓународната миграција врз политиките за државјанство и разликите помеѓу националните политики во однос на имигрантите и „дијаспората“. Марк М. Хауард предупреди на важна разлика помеѓу двојното државјанство „иселеник“ и „имигрант“. Додека емиграцијата служи за одржување и поттикнување културни и економски врски со луѓето кои живеат во друга земја и бара малку „трошок“, а може да донесе големи економски (инвестиции, дознаки) и политички придобивки (интересна група во земјата на имиграција) за земјата на емиграција, се воспоставува двојно државјанство поради интеграција на странци кои сакаат постојано да живеат и работат во

земјата.

Разликата е особено важна за историските земји на емиграција кои дозволуваат, па дури и ги охрабруваат нивните потомци (или дијаспората), како граѓани на други земји, да го зачуваат своето „оригинално“ државјанство, но само некои од нив го прошируваат тоа на имигрантите во нивните граници („стратегија за селективна толеранција). „Двојното државјанство на имигрантите е очигледно многу повисок стандард од гледна точка на инклузивна политика за државјанство“.

Во главните имигрантски земји во Западна Европа, двојното државјанство е прифатено како начин за интегрирање на имигрантите, начин за одбрана на нивните интереси и заштита на нивните права. Рајнер Баубок го брани со „принципот на засегнати страни“, според кој мигрантите со постојан престој во земјата на имиграција кои одржувале силни економски, социјални, културни и семејни врски со земјата на имиграција имаат право на членство во двете заедници бидејќи тие се во позиција каде што нивните животи ќе бидат засегнати од политичките одлуки во двете земји, а заштитата на нивните интереси и права може да зависи од формалното признавање како граѓани на тие земји.

Во „старата“ Европа, реформите во политиката за државјанство, насочени кон преференцијален третман на етничките роднини во странство, произлегуваат во контекст на миграцијата и се одвиваат заедно со поважни реформи кои имаат тенденција да го олеснат пристапот до државјанство за етнички странските имигранти. Но, контекстот во кој се појавија овие прашања во „новата“ Европа е сосема поинаков. Таму, обликувањето на политиките за државјанство по падот на комунистичките режими е повеќе поврзано со распаѓањето на мултинационалните федерации и создавањето на нови држави, така што прашањето за државјанството е поврзано со прашањата на државниот суверенитет, историски спорните граници и прекуграничните етнички малцинствата.

Некои земји формулираа политики за државјанство кои дозволуваат двојно државјанство за прекугранични етнички роднини и во нивното државјанство вклучија граѓани од соседните земји без престој на нивната територија. Таквото „прекугранично“ државјанство има различни појдовни точки и функции од емигрантското двојно државјанство.

Сепак, за проучување на политиката за државјанство во една земја, не е доволна разликата помеѓу три типа на двојно државјанство, што е почетна точка на овој труд, бидејќи лесно може да се покаже дека моделите и политиките на државјанство во рамките на трите типовите се значително различни, и само врз основа на нив, тешко е да се објасни природата на тие разлики.

Концептот на политика за државјанство поаѓа од разграничувањето на граѓанството и државјанството и се подразбира како однос кон условите и методите за стекнување државјанство и негово задржување, што е предмет на законот за државјанство, но и како поширок комплекс на прашања кои се појавуваат од односот меѓу граѓаните, државата и демократијата, па ги вклучува сите три димензии на граѓанството: законски гарантираниот статус на еднаква политичка слобода и демократско самоопределување, еднакви права и обврски и членство во политичката заедница. Оттука, политиката на граѓанство е специфично поле во кое политичките сили се судираат со спротивставени концепции и интереси во стремежот за наметнување идеолошка и политичка хегемонија.

### **Вселеничко двојно државјанство**

Овој тип е поврзан со традиционалните имиграциски земји - САД, Австралија и Канада, а во Европа такви земји се создадени по Втората светска војна, кога некои имиграциски земји станаа првенствено имиграциски земји. За пример избравме две такви земји: Франција и Велика Британија. Во овој круг спаѓаат и Шведска, Белгија, Луксембург, Ирска и Финска.

Двете избрани земји целосно припаѓаат на овој тип бидејќи дозволуваат двојно државјанство и се големи земји на имиграција, а толку се различни што можат да се земат како еден вид подтипови во оваа категорија. Слични се по тоа што припаѓаат на граѓанскиот тип во кој државјанството се стекнува по принципот *ius soli*, а се разликуваат по политичката и културната традиција и идеолошко-политичката основа на граѓанската политика, како и по оправданоста на двојната граѓанството и политичките борби околу неговото формирање.

Тргнувајќи од дихотомијата на Кон за два вида национализам и нација, Брубејкер го покажа контрастот помеѓу политиките за државјанство на Германија и Франција. Француската традиција на нацијата е граѓанско-републиканска, а политиката на државјанство е универзална, асимилаторска и фокусирана на државата, додека германското разбирање на нацијата е етничко-културно, а моделот на државјанство е партикуларистички, органски, диференцирачки и фокусирани на луѓето (Волк).

Но, Брубејкер забележал дека постојат важни разлики помеѓу политиките за државјанство во Велика Британија и Франција, кои припаѓаат на истиот тип на државјанство во кој државјанството се стекнува по принципот *ius soli*. Додека во Франција преовладува републиканско-демократското разбирање, во Велика Британија доминира либералната идеја за државјанство како збир на поединци обдарени со права, наместо како членови на заедницата. Оваа разлика донекаде се намали како резултат на зајакнувањето на неолиберализмот во Франција.

И двете земји во основа станаа рамнодушни кон другите политички и граѓански определби на своите граѓани, па затоа не се разликуваат значително во односот кон двојното државјанство. Тие спаѓаат во првата група земји бидејќи дозволуваат двојно државјанство на сите граѓани. Според индексот на политиката за државјанство на Хауард - CPI (заснован на три критериуми: примена на принципот *ius soli*, услови за натурализација и двојно државјанство за имигрантите) и двете се класифицирани во либералната категорија, имено во „историски либерални“ држави.

Франција е лулка на националното „државјанство“. Станува збор за „изум на Француската револуција“ кој ги комбинира воспоставувањето на граѓанска еднаквост, институционализацијата на политичките права, разликата меѓу граѓаните и странците со артикулацијата на доктрината за национален суверенитет и нацијата како заедница на граѓани. Овој концепт овозможи формирање на единствено државјанство кое ги презема граѓаните како политички актери обдарени со збир на права и должности. Тој ги препознава луѓето како поединци, без групен идентитет или приврзаност, па затоа е нетолерантен кон малцинствата и посебните идентитети.

Француската политика за државјанство се заснова на граѓанскиот принцип, а државјанството се стекнува според принципот *ius soli*. Таа политика денес вклучува двојно *ius soli* за имигрантите од третата генерација (дете родено во Франција со најмалку еден родител роден во Франција), автоматско *ius soli* за

втората генерација по навршување 18 години, натурализација врз основа на континуиран престој во Франција за пет години за имигранти и три години за имигрантски сопружници на француски државјани и целосно двојно државјанство (кое се толерирало долго време, а официјално е прифатено од 1973 г.

Францускиот модел е израз на долготрајна граѓанско-републиканска традиција на разбирање на нацијата, но неговите институционално-нормативни форми се менувале низ историјата како резултат на политичките борби меѓу левите и десните сили. Принципот на *ius soli* постои уште од 18 век, но во првата книга на Граѓанскиот законик од 1803 година се воведува *ius sanguinis*, што создало проблем - децата на странски родители родени на француска почва не биле француски државјани и можеле да избегнат воена служба.

### **Иселеничко двојно државјанство**

Овој тип се јавува во традиционалните состојби на емиграција, а се карактеризира со разновидни институционално-нормативни форми кои зависат од разбирањето на нацијата и интензитетот на борбите на политичките сили за принципи и институционални решенија. Избравме две земји: Италија и Грција - кои се вклучени во првата група бидејќи дозволуваат двојно државјанство за мнозинството од населението. Според индексот на политиката за државјанство на Хауард, тие земји се класифицирани во истата категорија - рестриктивни, а таму биле во 80-тите години на 20 век, па се означени како земји со „рестриктивен континуитет“.

Иако слично по тоа што кај нив се стекнува државјанство по принципот *ius sanguinis*, а за натурализација е потребен долг период на престој, Италија и Грција се значително различни. Разликите првенствено се резултат на различното обликување на полето на политичка борба на кое се соочуваат главните актери на политичките партии. Додека во Грција нема значајни идеолошки разлики меѓу политичките актери, во Италија разликите се големи бидејќи главните партии ја обликуваат својата политика за државјанство по идеолошко-политички расцепи слични на државите со имигрантско државјанство.

Италија традиционално е земја на голема емиграција. Се проценува дека педесет милиони луѓе од италијанско етничко потекло живеат надвор од Италија. Но, Италија е се повеќе земја на имиграција, и легална и илегална. Промените во политиката за државјанство во однос на двојното државјанство изразија промени во миграциските движења, но и влијанието на политичките сили, либерални и конзервативни. Законот од 1912 година веќе дозволува двојно државјанство за италијанските емигранти преку билатерални договори со имигрантските земји.

Сепак, иако беше наклонета кон иселеното државјанство, Италија го следеше трендот на сузбивање на двојното државјанство. Можностите се менуваат на крајот на 80-тите години на 20 век, а на почетокот на 90-тите, Италија го либерализира режимот на двојно државјанство и ги заострува условите за натурализација на имигрантите, што се смета како пример за „имигрантот пристап“ кон двојно државјанство. Пристапот до државјанство е олеснет за иселениците кои се обидуваат да се интегрираат во италијанската нација и државјанство, а на имигрантите им е отежнат со долгиот период за натурализација. Италијанскиот модел затоа се издвојува како посебен „медитерански тип“. Ова е последица на вкоренетото етничко разбирање на нацијата, која има силен интегрален националистички правец во делот на десницата, иако полибералниот став е

присутен кај левицата.

### **Трансгранично двојно државјанство**

Овој тип досега го избегнуваше вниманието на истражувачите и е важен бидејќи покажува како политиката на граѓанство може да има конкретни политички цели и пошироки импликации. Досега е забележано дека многу држави во транзиција имаат рестриктивни и етнички дискриминаторски политики за граѓанство, но објаснувањето се бараше во дихотомијата на граѓанско и етничко разбирање на нацијата. Сепак, тој не може да се користи за објаснување на разликите помеѓу државите во транзиција и спецификите на државите кои користат двојно државјанство како инструмент за проширување на националното државјанство преку државните граници.

Во оваа категорија има три земји: Унгарија, Романија и Хрватска, а делумно и Бугарија. Сите три се постсоцијалистички земји и членки на Европската унија, што значи дека во процесот на пристапување морале да исполнат одредени демократски критериуми. Првите две се поврзани бидејќи нивните граници се создадени со распадот на Австро-Унгарија во 1918 година, а се смениле по Втората светска војна и останале спорни за влијателни сили, додека третата (инаку поврзана со првата со заедничка држава и граница која долго време беше оспорувана) беше создаден многу подоцна со распадот на мултинационалната федерација, па беа спорни државните граници и припадноста кон нацијата, особено ако се земе предвид фактот дека границите оставија етнички роднини кај поранешните членки на федерацијата.

Во овие услови, политиката на двојно државјанство е обликувана од историјата на менување на границите, а не прекуграничната миграција и имаше функција на проширување на националната заедница преку државните граници. Тоа беше дел од процесот на „реетнизација на граѓанството“ што ја зафати Европа на почетокот на 90-тите години на 20 век, но повеќе беше инструмент на ревизионистичката политика отколку воспоставување поблиски врски со дијаспората.

Затоа сличностите со земјите со емигрантско двојно државјанство не произлегуваат од истите намери на политиките за државјанство во овие земји и немаат исти ефекти. Во исто време, трите земји значително се разликуваат во спроведувањето на „реетнизацијата“ и во нејзината оправданост, што беше изразено во различни политики за државјанство. Овие разлики се рефлектираат и во нивното рангирање според степенот на овозможување двојно државјанство и политика за државјанство.

Двојното државјанство стана важна тема на разговор за политиката за државјанство, а тоа е особено важно за Европската Унија, која е во процес на политичка и институционална трансформација. Се покажува дека земјите од ЕУ не само што имаат поинаков однос кон двојното државјанство, туку и дека тој став произлегува од различните и тешко усогласливи национални културни и идеолошки традиции, врз кои растат спротивставени модели на политики за државјанство, во кои двојно државјанство и државјанство имаат различни функции.

Додека во земји како Франција, Велика Британија и Шведска, кои следат различни традиции на разбирање на нацијата, па дури и различни традиции на стекнување државјанство (Шведска и другите скандинавски земји првенствено

ја разбираат нацијата како етничко-културна заедница и го применуваат основниот принцип на *ius sanguinis*, за разлика од Франција и Велика Британија, кои имаат политички концепт за нацијата и го применуваат принципот *ius soli* при стекнувањето државјанство), двојното државјанство првенствено служи за интеграција на имигрантите во нова земја и ја изразува рамнодушнosta на државата кон другите приврзаници. на нејзините граѓани, досега во земји како Италија, каде нацијата се сфаќа како хомогена етничко-културна заедница, таа е насочена кон интеграција на дијаспората во националната заедница, а во постсоцијалистичките земји како Романија и Хрватска, двојна државјанството е инструмент за проширување на националната заедница преку државните граници.

Длабочината на овие разлики е изразена во типовите на вселеничко, иселеничко и трансгранично двојно државјанство, но и во моделите на национални политики во нив во однос на идеолошко-идентитетските појдовни точки, нормативно-институционалните форми и политичките функции на двојното државјанство. и карактеристиките на политичкото поле во кое се формираат.

Разбирањето на овие разлики, особено помеѓу имигрантите и другите два вида, како и спецификите на прекуграничното двојно државјанство и нивните национални форми, може да помогне да се најде вистинската стратегија за политичките сили во Европската унија и во секоја земја-членка. Имено, политичките актери, пред се политичките партии, играат клучна улога во креирањето на граѓанските политики, бидејќи ги артикулираат политичките интереси, обликуваат нормативно-институционални решенија и идеолошки ги легитимизираат.

Политиката на граѓанството е дел од политичкото поле во кое се одвива борбата за идеолошка хегемонија меѓу главните сили кои настојуваат да ја зајакнат својата позиција преку дефинирање на граѓанството. Сепак, важно е да се забележи дека, иако очигледно насочени од прагматични партиски цели и причини, политиките за граѓанство изразуваат потрајни обрасци на политичка и правна култура и разбирање на нацијата, но исто така укажуваат на подлабоки политичко-филозофски прашања за политичката заедница. и неговото членство.

Што е политичка заедница и која е нејзината цел? Кој треба да припаѓа и врз основа на кои критериуми? Кои права им припаѓаат на членовите на заедницата и кои обврски треба да ги исполнуваат? Дискусијата за двојното државјанство, неговите видови и неговите специфични форми во европските земји, членови на истата поширока политичка заедница, затоа отвора фундаментални прашања на демократската држава. Станува збор за дискусија за иднината на Европската унија како демократска политичка заедница, бидејќи вклучува разгледување на идеолошките и идентитетските основи на Унијата, концептот на државјанство и државјанство што е најповолен за таков тип на заедница, како и како политичка содржина и опсег на концептот на европско државјанство што беше воведен со Договорот од Маастрихт пред повеќе од две децении.

## ЗАКЛУЧОК

На државјанството се гледа како на основа на која се врзуваат човековите права. Станува збор за идентитет и припадност на држава која има обврска да ги штити правата на своите граѓани. Сепак, тоа е строго национално гледиште за обврските на државите и во одредени ситуации не се применува поради постоење на територијални обврски. Така, државите се обврзани да ги заштитат сите луѓе кои се на нивна територија, така што лицата без државјанство можат да се повикаат на територијална заштита на земјиштето на кое се наоѓаат, се работи за права кои ги засегаат сите, не само граѓаните.

## КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. American citizenship: the quest for inclusion-Judith N. Shklar, Cambridge,Massachusetts; London: Harvard University Press,2001
2. Amerasinghe CF (2008) Diplomatic protection. OUP, Oxford
3. Вовед во римско право- со предговор, ревидирана биографија и речник со латински поими од Ернест Мецгер. Николас.Б.,Просветно дело.Скопје.2009
4. Citizenship in the western tradition- Peter Riesenberg,The University of North Carolina Press,1992
5. Communication citizenship and social policy: rethinking the limits of welfare state-Andrew Calabrese, New York: Rowman&Littlefield, 1999
6. Davies, Gareth and Rostek, Karolina. 2006. 'The Impact of Union Citizenship on National Citizenship Policies'. European Integration online Papers (EIOP)
7. Denza E (2016) Diplomatic law: commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations, 4th edn. OUP, Oxford
8. Denza, E. (2009). Vienna Convention on Diplomatic Relations. United Nations Audiovisual Library of International Law, 1–7.
9. European Commission. 2011. Proposal for a Council Directive on consular protection for citizens of the Union abroad. COM(2011)
10. Geyer, Florian. 2007. 'The external dimension of EU citizenship: Arguing for effective protection of citizens abroad'. Centre for European Policy Studies (CEPS)